

MU‘TEZİLE TEOLOJİSİNDE BELÂ VE MUSİBETLER
TROUBLES AND CALAMITY IN MU‘TAZILA THEOLOGY

Doç. Dr. Recep ÖNAL

Giresun Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Kelam ABD,
Giresun.

ORCID NO: 0000-0002-2571-99490

ÖZET

İslâm teolojisinde belâ ve musibetlerin ve bunlardan ötürü yaşanan elem, acı ve ıstırapların kaynağını, sebeplerini ve hikmetlerini eserlerinde konu edinip mükellef olan varlıklar ve mükellef olmayan varlıklar bağlamında tartışılmıştır. Genel anlamda kötülük olarak ifade edebileceğimiz elem, acı ve ıstırapların imtihan, ibret, günahlara karşılık kefâret vb. çeşitli hikmetleri bulunduğu tezinden hareketle ilahî adalet, hikmet ve rahmetle çelişmediği görüşü benimsenmiştir. Mu‘tezilî âlimleri bu konuyu genel olarak Allah’ın fiilleri, ta‘dîl ve tecvîr ve salah ve aslah bağlamında ele almışlardır. Mu‘tezile, Allah’ın âdil ve hakîm olmasını, asla kötülük yapmayacağını, bütün eylemlerinin iyi, değerli ve hikmetli olduğunu kabul etmek anlamına geleceğini belirterek, O’nu mutlak iyilikle özdeşleştirmektedirler. Nitekim Mu‘tezilî âlimlerin çoğu, Allah’ın bütün eylem ve fiillerinde bir hikmet, illet ve sebep bulunduğunu, hikmetsiz ve illetsiz bir iş yapmayacağını, varlıkları bir sebebe ve hikmete dayalı olarak yarattığını, dolayısıyla bütün eylemlerinin iyi, değerli ve hikmetli olduğunu savunmuştur. Maruz kalınan bela ve musibetleri, kaynağı bakımından genel olarak biri ilahî diğeri beşerî kaynaklı olmak üzere iki kısımda değerlendirmişlerdir. İlahî kaynaklı musibetlerin ilahî hikmet gereği iyi ve güzel olarak yorumlanması gerektiğini söylemişlerdir. Çünkü onlara göre bu tür musibetlerin bir kısmı ibret ve ders almaya, bir kısmı günahlarının affedilmesine (kefârete), bir kısmı imtihana diğeri bir kısmı da nefislerin tezkiye edilmesine ve manevî derecelerinin yükseltilmesine yönelik olarak gerçekleşir. Beşerî kaynaklı bela ve musibetlere gelince; Mu‘tezile’ye göre bunlardan insanların kendisi sorumlu olduğu için bu tür musibetlerle kendi özgür iradeleri ve bilinçli seçimiyle yapıp etmelerinin bir sonucu ve cezası olarak karşılaşmaktadırlar. Bu nedenle başa gelen musibetler ilahî kaynaklı ise insanlar bunlara karşılık olarak ahirette büyük mükâfat ve nimete kavuşacaklardır. Şayet beşerî kaynaklı ise çekilen acı, elem ve ıstıraplara karşılık Allah tarafından bir mükâfatın (bedel, ivaz) verilmesi söz konusu olmayacaktır.

Bu tebliğde yukarıdaki teorik zemin dikkate alınarak musibetleri ve bunlar yüzünden yaşanan acı, elem ve ıstırapları kendi teolojik sistemleri içerisinde açıklamaya çalışan Mu‘tezilî âlimlerin konuya yaklaşımları genel hatlarıyla tespit edilmeye çalışılacaktır..

Anahtar kelimeler: İslam, Kelam, Mu‘tezile, Belâ, Musibet.

ABSTRACT

In Islamic theology, the source, causes and wisdom of troubles and calamities and the suffering, pain and suffering due to them are discussed in the context of responsible beings and non-chargeable beings. We can express the pain, pain and suffering as a test, lesson, atonement for sins, etc., which we can express as evil in general. Based on the thesis that it has various wisdoms, the view that it does not conflict with divine justice, wisdom and mercy has been adopted. Mu‘tazilite scholars have generally dealt with this issue in the context of Allah’s actions, ta’dil and taqwir, and salah and Aslah. In general, the Mu‘tazila approached the subject within the framework of the principle of justice, which is one of their five basic principles (Usûl-i Hamse). The Mu‘tazila identify Allah with absolute goodness, stating that it means accepting that Allah is just and omnipotent, that he will never do evil, and that all his actions are good, valuable and wise. As a matter of fact, most of the Mu‘tazilite scholars argued that there is wisdom and cause in all of Allah’s actions and actions, that He will not do anything without wisdom and cause, that He created beings based on a reason and wisdom, therefore all his actions are good, valuable and wise.

They evaluated the scourges and calamities they were exposed to in two parts, one of divine and the other of human origin, in terms of their source. They said that calamities of divine origin should be interpreted as good and beautiful in accordance with divine wisdom. Because, according to them, some of these misfortunes take place for taking lessons and lessons, some for the forgiveness of sins, some for testing, and some for cleansing the souls and raising spiritual degrees. As for human-induced troubles and calamities; According to the Mu‘tazila, people face such misfortunes as a result and punishment of their own free will and conscious choice, because they are responsible for them.

In this paper, considering the above theoretical ground, the approaches of Mu‘tazilite scholars to the subject, who try to explain the calamities and the pain, suffering and suffering due to them, within their theological systems, will be tried to be determined in general terms.

Keywords: Islam, Kalam, Mu‘tazila, Troubles, Calamities.

GİRİŞ

İslam inancına göre insanoğlu yeryüzünde denenmek ve imtihan edilmek için yaratılmıştır. Nitekim Kur’an’da dünyanın imtihan, ahiretin ise ceza ve mükâfat yurdu olduğu, bu anlamda insanın başıboş bırakılmadığı, Allah’a kulluk üzere yaratıldığı ve bu konuda hesaba çekileceği bildirilmektedir.¹ İmtihanın olduğu yerde iyi-kötü, hayır-şer, güzel-çirkin, acı-lezzet, menfaat-zarar, sağlık-hastalık, bolluk-darlık, rahatlık-musibet vb. birbirine zıt ve karşıt olan durumlar kaçınılmazdır. İmtihanın anlamlı olması bunlara bağlıdır. Çünkü insan, antropolojik ve psikolojik yapısı itibariyle iyiliği (hasenât) de kötülüğü (seyyiât) de işleyecek potansiyele sahip bir varlıktır. Bu özelliği sebebiyle iki durum arasında tercih yapabilecek özgür bir iradeye de sahip olmak durumundadır. Bu itibarla denenme, insanın iyilik

¹ Enbiyâ 21/16; Zâriyât 51/56-58; Mülk 67/2; Tîn 95/4-5; Zilzâl 99/7-8.

potansiyelini geliştirmesi, kötölüğe olan meylini de kontrol altına alması Allah'ın istediği yönde hareket etmesi veya etmemesi şeklinde gerçekteşmektedir.²

Öte yandan imtihanın bir gereği olarak insanoğlu hayatının çeşitli dönemlerinde depresyon, sel, yangın gibi doğal afetler, çeşitli mahrumiyetler, ölümler, salgın hastalıklar vb. belâ ve musibetlere maruz kalabilmektedir. Bu tür durumlarda insanoğlu fıtrata gereği güven duygusunu kaybedebilmekte, endişe ve korkuya kapılabilmekte, kendini güçsüz, aciz ve çaresiz hissedebilmektedir. İşte böylesi bir durumda insan bir an önce iç dünyasında hissettiği elemi, üzüntüyü ve kederini hafifletecek, kendisini teselli edecek, kendine güven verecek kudretli, güçlü, aşkın ve yüce bir varlığa yönelme ve ona sığınma ihtiyacı duymaktadır.³ İnsan hayatının her safhasında yer alan din ve dinî değerler de inanan kişinin bu ihtiyacını karşılamada büyük bir önem taşımaktadır. Dinin bu fonksiyonu özellikle insanın başına gelen musibetleri algılaması, anlamlandırması ve açıklamasında kendini göstermektedir. Çünkü din insanlara bir anlam, gaye ve amaç sunar. Öte yandan bireye günlük hayatta maruz kaldığı bela ve musibetleri anlamlı ve değerli kılarak olumlu bir referans çerçevesi sunar, onlarla başa çıkmada, çekilen elem ve ıstırapları hafifletmede yardımcı olur, teselli ve ümit verir, ruhunu sakinleştirir.⁴ Bu açıdan dinin insanın içsel huzura kavuşması ve yaşam sürecini sağlıklı bir şekilde tamamlaması açısından büyük önem arz ettiği söylenebilir. Kur'an'da da dinin bu yönüne işaret edilerek, insanın anlam arayışında ona yol gösterici bir özelliğe sahip olduğuna birçok ayette dile getirilerek, zor zamanlarla nasıl baş edileceği bizlere sunulmaktadır. Bu anlamda insanın belli bir amaç için yaratıldığı ifade edilerek yaratılışının anlamına dikkat çekilmekte;⁵ insanın varoluş gayesinin ise Yaratıcına karşı kulluk olduğu, bu konuda insanların imtihana tabi tutulacağı, açıkça beyan edilmektedir.⁶ Buna ilaveten imtihan konularından ve çeşitlerinden de bahsedilmekte, imtihan konularının kişiden kişiye farklılık arz edebileceğine, bu farklılığın da imtihanın bir parçası olduğuna dikkat çekilmektedir. Bu bağlamda tarihin her döneminde insanların kıtlık, kuraklık, yokluk, açlık, sıkıntı, korku, zenginlik, fakirlik, depresyon, hastalık, evlat, mal ve can eksikliği vb. çeşitli imtihan vasıtasıyla denedikleri vurgulanmaktadır.⁷

Diğer taraftan Kur'an'da insanları musibetlerin görünen ve görünmeyen manaları üzerinde düşünmeye ve tefekkür etmeye teşvik etmekte, bunlardan bir kısmının imtihan, bir kısmın ibret ve ders almaya yönelik olduğuna işaret ederek, bu tür hadiselerin nasıl yorumlanması gerektiğine dair bizlere yol da göstermektedir. Bu bağlamda birçok ayette peygamberlerini bile musibetlerle imtihan ettiğine dikkat çekilerek, onların örnekliği üzerinden musibetlere karşı nasıl bir tutum sergilemek gerektiğini de bizlere anlatılmaktadır.⁸ Bu anlamda ideal tavır

² İlhami Güler, *Allah'ın Ahlaklığı Sorunu* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1998), 148.

³ Hayati Hökeleklil, *Din Psikolojisi* (Ankara: TDV Yay., 1998), 87; Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi* (İstanbul: Çamlıca Yay., 2018), 77-78.

⁴ Osman Pazarlı, *Din Psikolojisi* (İstanbul: Remzi Kitapevi, 1982), 39.

⁵ Enbiyâ 21/16, 34-35; Müminün 23/115; Ankebüt 29/2-3; Kıyâmet 75/36; Tîn 95/4-5; Zilzâl 99/7-8.

⁶ Bakara 2/155; Kehf 18/7; Hüd 11/7; Zâriyât 51/56-58; Mülk 67/2.

⁷ Bakara 2/155; Âl-i İmrân 3/186; A'râf 27/94; Enfâl 8/28; Enbiyâ 21/35; Şürâ 42/27.

⁸ Âl-i İmrân 3/159; Nahl 16/99; Ankebut 29/58-59; Zümer 39/10.

olarak Hz. Eyyüb ve Hz. Ya'küb gibi peygamberler örnek gösterilerek tıpkı onlar gibi başa gelen musibetlere karşı yakınmadan ve sızlanmadan sabretmek ve Allah'a sığınmak gerektiğini müminlere tavsiye edilmekte; bunun karşılığında hesapsız mükâfatlandıracağı vaad edilmektedir.⁹

Mu'tezilî kelâmcıları musibetleri ve bunlar yüzünden çekilen doğal acı, elem ve ıstırapları bir realite olarak kabul etmekte; ilim, irade ve kudret sıfatlarıyla doğrudan ilgili olduğu için Allah'ın fiilleri kapsamına değerlendirmektedirler. Bu bağlamda belâ ve musibetlerin kaynağını, sebeplerini ve hikmetlerini eserlerinde konu edinip mükellef olan varlıklar ve mükellef olmayan varlıklar bağlamında tartışmaktadırlar. Konuya dair görüşlerini Allah'ın fiilleri bağlamında "Allah'ın Yarattıklarını Elemlendirmesi" alt başlığında dile getirmektedirler.¹⁰ Bu konuda ilahî adaleti esas alan Mu'tezilî âlimler, genel anlamda ilahî fiillerde asla şer ve kötülük olamayacağı, aksine iyilik, adalet ve hikmet bulunduğu prensibinden hareketle bela ve musibetler şer ve kötülük değil hayır ve iyi olarak kabul etmektedirler. Bu yüzden Allah'ı mutlak iyilikle özdeşleştirmiş ve O'nu ahlak ile tenzih etmeye çalışmışlardır. Bunu yaparken, hem hukukullahı yani Allah'ın bizim üzerimizdeki haklarını hem de insanın haklarını korumayı amaçlamış, böylece adalet ilkesini hem ilâhî fiillere hem de beşerî fiillere uygulamışlardır. Kötülük problemi (teodise) açısından meseleye bakıldığında ise Mu'tezilî âlimler, ilahî adalet ve hikmete bir eksiklik getirmemek için Allah'ın adalet ve hikmetle mevsuf olduğuna dikkat çekerek, iyimser nitelikli teolojik çözümlerin ön plana çıktığı bir yaklaşım sergilemektedirler. Çünkü onlara göre bela ve musibetlerin ve bunlardan kaynaklanan doğal acı, elemelerin insanların ibret alması, imtihan edilmesi, günahlarına kefâret olması, ahirette karşılığını alması, nefislerini tezkiye etmesi vb. maslahata yönelik olması sebebiyle kötü değil iyi olarak değerlendirmek gerekir.¹¹

Mu'tezilî âlimler, bela ve musibetleri, kaynağı bakımından genel olarak biri Allah'tan gelen (ilahî kaynaklı) diğeri de insanoğlunun kendi yapıp etmelerinin bir sonucu olarak meydana gelen (beşerî kaynaklı) musibetler olmak üzere iki kısımda değerlendirmektedirler.¹² İlahî kaynaklı musibetlerin ve bunlar yüzünden yaşanan doğal acı, elem ve ıstırapların şer ve kabîh (kötü ve çirkin) değil, ilahî hikmet gereği hayır ve hasen (iyi ve güzel) olarak yorumlanması gerektiğini savunmuşlardır. Bu çerçevede bunların bir kısmının bir kısmının ibret ve ders almaya, bir kısmının günahlarının affedilmesine (kefârete), bir kısmının imtihana diğeri bir

⁹ A'râf 7/125-126; Yûsuf 12/18, 56, 90; Sâd 38/41-44; Kalem 68/48-50.

¹⁰ Ahmed b. Halil el-Hamedânî Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, nşr. Hüseyin b. Ebû Haşim (Beyrut: Daru İhyait-Türasil-Arabiyye, 2001), 325-344; a.mlf., *el-Muhtasar fi usûli'd-dîn*, (Resâilü'l-Adl ve't-Tevhid içinde), thk. Muhammed Ammâra (Kahire: Dârü's-Şürûk, 1988), 1: 255-256; a.mlf., *el-Muğni fi ebvâbi't-tevhîd ve'l-'adl*, thk. Tâhâ Hüseyin v.dğr. (Kahire: Dârü'l-kütübi'l-Mısriyye, 1962), 13: 226 vd.

¹¹ Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, 326; a. mlf., *el-Muhtasar*, 1: 255-256; a. mlf., *el-Muğni*, 13: 379.

¹² Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, 338; a.mlf., *el-Muğni*, 13: 450. Mu'tezile'nin burada kastettiği ilahî kaynaklı (Allah'tan gelen) musibetler, günümüz din felsefesi literatüründe teodise (kötülük) başlığı altında ele alınan "fizikî kötülük" kavramına; beşerî kaynaklı (insanların sebep oldukları) musibetler ise "ahlakî kötülük" kavramına karşılık geldiği söylenebilir.

kısımının da nefislerin tezkiye edilmesine ve manevî derecelerinin yükseltilmesine yönelik olması gibi pek çok hayır ve hikmetler içerdiğini söylemişlerdir.¹³

Beşerî kaynaklı bela ve musibetlere gelince; bunlardan insanın kendisi sorumlu olduğunu söylemiştir. Çünkü insanlar, bu tür musibetlerle kendi özgür iradeleri ve bilinçli seçimiyle yapıp etmelerinin bir sonucu ve cezası olarak karşılaşmaktadırlar. Bu nedenle çekilen acı, elem ve ıstıraplara karşılık Allah tarafından bir mükâfatın (bedel, ivaz) verilmesi söz konusu değildir.¹⁴ Bu açıdan bakıldığında Mu‘tezilî kelimcilerin musibetlere, felâketlere, afetlere, acılara ve kötülöklere yaklaşımları, genel olarak savunmacı, meşrulaştırıcı ve haklılaştırıcı iyimser bir teolojik tutum olarak karşımıza çıktığı söylenebilir.¹⁵

ARAŞTIRMA VE BULGULAR

1. İLAHÎ KAYNAKLI BELA VE MUSİBETLER

Mu‘tezile, genel olarak konuya beş temel prensiplerinden (Usûl-i Hamse) biri olan “adalet” ilkesi çerçevesinde yaklaşmışlardır. Mu‘tezile, Allah’ın âdil ve hakîm olmasını, asla kötölük yapmayacağını, bütün eylemlerinin iyi, değerli ve hikmetli olduğunu kabul etmek anlamına geleceğini belirterek, O’nu mutlak iyilikle özdeşleştirmektedirler.¹⁶ Nitekim Mu‘tezilî âlimlerin çoğu, Allah’ın bütün eylem ve fiillerinde bir hikmet, illette sebep bulunduğunu, hikmetsiz ve illetsiz bir iş yapmayacağını, varlıkları bir sebebe ve hikmete dayalı olarak yarattığını, dolayısıyla bütün eylemlerinin iyi, değerli ve hikmetli olduğunu savunmuştur. Çünkü Allah, kullarını kendilerine zarar vermek için değil, menfaatlendirmek için yaratmıştır. Kulları dışındaki varlıkları (yaratıkları) ise kullarının menfaatine ve ibret almalarına yönelik yaratmıştır.¹⁷ Mu‘tezile, hikmet kelimesini “fiilinde başkası için yarar ve menfaat olan iş” olarak tanımlamaktadır. Bu tanımdan hareketle Allah’ın fiil ve hükümlerinin bir takım gaye ve maksatlara bağlanması gerektiğini, her bir fiilin mutlaka bir illeti olacağını, illeti olmaksızın Allah’ın bir fiili işlemeyeceğini, çünkü fiilin menfaat gibi bir hikmete yönelik olmaması halinde hikmetsiz olacağını, halbuki Allah’ın hâkim olduğunu, hâkim olanın ise ancak bir illete ve hikmete binaen bir fiil işleyeceğini söylemiştir.¹⁸ Konuyla ilgili olarak Ebû’l-Hüzeyl el-Allâf (ö. 235/849), Allah’ın, yaratıkları insanların kendisinden istifade etmesi (menfaat) gibi bir illet sebebiyle yarattığını, şayet böyle olmasaydı, onları yaratmasının hikmetsiz ve anlamsız olacağını söylemiştir. Çünkü ona göre faydası olmayan bir şeyi yaratmak hikmetsiz ve abes bir iştir. Allah ise abes fiil işlemekten münezzehtir. Ebû İshâk en-Nazzâm (ö. 231/845) da Allah’ın yarattığı tüm varlıkları belli bir illet sebebiyle yarattığını ve

¹³ Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu’l-usûli’l-hamse*, 326; a. mlf., *el-Muhtasar*, 1: 255-256; a. mlf., *el-Muğni*, 13: 379;

¹⁴ Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu’l-usûli’l-hamse*, 338; a.mlf. *el-Muğni*, 13: 450.

¹⁵ Fethi Kerim Kazanç, “Kelâmî Düşüncede Kötölük Sorununa Kısa Bir Bakış”, *Kelam Araştırmaları*, 6/1 (2008): 102.

¹⁶ Kazanç, “Kelâmî Düşüncede Kötölük Sorununa Kısa Bir Bakış”, 85, 87.

¹⁷ Buna mukabil Sümâme b. Eşres (ö. 213/828) gibi bazı Mu‘tezilî âlimleri Allah’ın, yaratmış olduğu her şeyi, bir kimsenin ondan ibret alması için yaratmadığını ileri sürmüştür.

¹⁸ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitabü’t-Tevhîd Tercümesi*, çev. Bekir Topaloğlu (Ankara: İSAM Yay., 2002), 276; Ebû’l-Yüsri Muhammed el-Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, çev. Şerafeddin Gölcük (İstanbul: Kayıhan Yay., 1994), 185.

bu illetin de menfaat olduğunu ileri sürmüştür. Yine Mu'tezile'den Muammer b. Abbâd es-Sülemî (ö. 215/830) de Allah'ın varlıkları birbirine bağlı şekilde devam edip giden illetler vasıtasıyla yarattığını, bu nedenle illetlerin bir sonunun olmadığını iddia etmiştir.¹⁹ Konuyu bu açıdan ele alan Mu'tezile, genel olarak Allah'ın darlık, zorluk, hastalık vb. çeşitli belâ ve musibetlerle kullarına acı ve elem çektirebileceğini kabul etmişler ve bunları ilahî takdir kapsamında değerlendirmişlerdir.²⁰ Ancak Allah'tan gelen musibetlerin, sırf elem, acı ve ıstıraplara sebep olmalarından ötürü kötü ve çirkin (şer ve kabîh) sayılamayacağını, her ne kadar görünüşte kötü gibi görünseler de sonuçları itibariyle kulun menfaatine ve faydasına yönelik birçok hikmeti barındırdıkları, bu nedenle onların iyi ve güzel kabul edilmesi gerektiğini savunmuşlardır.²¹ Başka bir ifadeyle onlara göre Allah'tan kaynaklanan doğal elem ve acılar, ahirette bir karşılık görmesi (bedel, ivaz), eleme maruz kalmayanlar için bir ibret teşkil etmesi ve asiliğin engellemesi açısından âsi ve günahkâr kimse için bir lütuf ve kefarete olması durumunda mutlak suretle iyi (hasen) olur.²² Çünkü elem, acı ve ıstıraplar, nihai noktada bir fayda sağlama ya da zararı defetme veyahut da deneme, ibret alma, karşılığını alma (ivaz) vb. kulun maslahatına yönelik olması gibi hikmetleri barındırması durumunda hayır ve güzel olur; bunlar söz konusu değil ise şer ve kabîh (kötü ve çirkin) olur. Allah ise böyle bir iş yapmaktan münezzehdir. Kâfir veya fâsıklara çektirilen elemeler de zulüm değil, gördükleri lütfâ rağmen, imân ve itâat etmemelerinin bir cezasıdır. O halde, Allah'tan sâdir olan musibetler ve yaşanan acı ve elemeler bazen iyi bazen kötü gibi görünse de her halükarda birçok fayda ve yararı barındırdıkları için onları gerçekte hayır ve hasen (iyi ve güzel) olarak kabul etmek gerekir.²³ Buna göre insanın iradesi dışında gerçekleşen doğal afetler ve musibetler vb. kötülükler, her ne kadar görünüşleri itibariyle kötü olarak algılandıkları da, ilâhî iradeye bağlı olarak gerçekleşmeleri yönünden değerlendirildiklerinde, bizzat iyi ve güzeldirler.²⁴ Bu açıdan ilahî kaynaklı bela ve musibet cinsinden olan kötülükler kendi zatı özelliklerine göre değil, sonuçlarına göre değerlendirilmeli, gerçekte ortaya çıkardıkları hayırlı sonuçlar bakımından iyi ve faydalı olarak kabul edilmelidir. Mu'tezilî anlayışa göre, acı ve ıstırap inkâr edilemez bir olgudur. Ancak fiiller kendi öz niteliklerine göre değil, sonuçlarına göre değerlendirilmelidir.

Kadı Abdülcebâr (ö. 415/1025) da Allah'ın varlıkları mükemmel yaratmaya kâdir olmasına rağmen kötürümü ve çirkin varlıkları niçin yarattığı; elem, acı ve ıstıraplara neden olan bela

¹⁹ Mu'tezile'den bu görüşlere katılmayan Abbâd b. Süleymân es-Saymerî (ö. 250/864) ise Allah'ın, varlıkları illetsiz olarak yarattığını iddia etmiştir. Bk. Ebu'l-Hasan el-Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilafu'l-Musallîn* (Beyrut: Dâru Sâdir, 2006), 150.

²⁰ Muhammed b. Abdülkerîm b. Ahmed eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, nşr. Muhammed Fehmi Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 1: 41; Güler, *Allah'ın Ahlâkîliği Sorunu*, 150.

²¹ Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, 326; Ebü'l-Hüseyn el-Hayyât, *Kitâbü'l-İntisâr ve'r-Red alâ İbni'r-Ravendî el-Mulhid*, thk. H. Samuel Nyberg (Beyrut: Dâru'l-Arabiyye, 1993), 56, 85; Kazanç, "Kelâmî Düşüncede Kötülük Sorununa Kısa Bir Bakış", 94, 96; Ebru Türkman, *Kelamda Günah Musibet İlişkisi*, basılmamış Yüksek Lisans Tezi (Elazığ: Fırat Üniversitesi SBE, 2006), 33.

²² İmamü'l-Haremeynî el-Cüveynî, *Kitâbu'l-irşad*, nşr. Zekeriyâ Umeyrât (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1995), 114, 116-118.

²³ Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, 326 (çev. 2: 296); Kazanç, "Kelâmî Düşüncede Kötülük Sorununa Kısa Bir Bakış", 90, 96-97.

²⁴ Metin Özdemir, *İlahî Adalet ve Rahmet Penceresinden Kötülük ve Musibetler* (Ankara: DİB Yay., 2015), 45.

ve musibetleri kullarına niçin verdiği hususlarına yer vermiş, bunlardaki çeşitli hikmetleri ve faydaları açıklamaya çalışmıştır.²⁵ Ona göre Yüce Allah bela ve musibetlerden ötürü yaşanan elem ve acıların karşılığını (ivaz) kullarına verecektir. Örneğin Allah insanın bedenine bir acı ve elem verdiğiğinde, bu kişi cennetteki kemal derecesini arttırmaya yönelecektir. Böylece bu acı ve elem o kişiyi itaate ve günahlardan kaçınmaya sevk edecektir. Dolayısıyla musibetler ve çekilen acılar, insanların ahiret azabını hatırlamalarına böylece, günahlardan uzaklaşarak Allah'a yönelmelerine ve böylece ebedi saadete ulaşmak gibi daha büyük bir menfaate ulaşmalarına vesile olacaktır. Ayrıca bu tür bela ve musibetler, musibete maruz kalmayan diğer insanları bunlarda ibret almaya ve sahip oldukları nimetlere şükretmeye de yöneltecektir. Öte yandan Yüce Allah “*Göğü, yeri ve ikisi arasındakileri boş yere yaratmadık. Bu, inkâr edenlerin zannıdır.*” (Sâd 39/27) ayetinde de ifade edildiği üzere tüm mahlûkatı bir hikmete binaen yaratmıştır. İnsanlar tarafından çirkin ve zararlı kabul edilen yılan ve akrep gibi zehirli varlıklar ile kurt, aslan ve kaplan gibi yırtıcı ve zararlı diğer hayvanları da insanları onlardan korkmaya sevk etmesi, cehennemden sakınmada tedbirli olmaları ve günahlardan kaçınmaları maksadıyla yaratmıştır. Bu bakımdan tüm bunlar, insanlar için bir çeşit maslahat olmaktadır.²⁶ Kaldı ki elem ve acılar görünüşte bazen kötü, bazen de iyi olabilirler. Fakat sonuçları itibariyle onların kullara yönelik fayda veya daha büyük bir zararı ortadan kaldırma gibi mutlaka iyi (hasen) olmasını sağlayan bir yönü vardır. Bu durum, bizden birinin ilim elde etmek için yolculuğa çıkması, ticaretle uğraşması ya da tedavi için ilaç araması, sağlığı için kan aldırması, hacamat yaptırması vb. alanlarda kişinin kendini yorması ve eziyet çekmesi, çeşitli meşakkatlere katlanmasına benzer. Bu hususlar görünüşte şer ve kötü şeylerdir. Ancak sonuçları itibariyle fayda sağlanacağı için katlanılan zorluklar ve meşakkatler hasen ve iyi kabul edilir.²⁷ Bu bakış açısına göre Allah, sonsuz rahmetinin ve lütfunun bir gereği olarak bizi dünya ve ahiret nimetlerinden yararlandırmak için yaratmıştır. Kötülüklerin yaratılmasına bu açıdan bakılmalı, onların belli bir hikmeti, amacı ve anlamı olduğu kabul edilmelidir. Bu hikmetler, gayeler ve anlamlar bilindiği takdirde, ilahi adalet ile kötülüğün varlığı arasında hiçbir çelişkinin bulunmadığı açıkça görülecektir. Dolayısıyla dünyada acı, elem, ıstırap vb. her türlü kötülüklerin bulunması bu şekilde değerlendirildiğinde onların yaratılmasındaki nihai hikmet ve gayenin, insanoğlunun dünya ve ahiretteki maslahatı ve yararına olduğu anlaşılacaktır. Örneğin depremler, sonuçları itibariyle bize maddî ve manevî acı, elem ve zarar verebilir. Ama onlar aynı zamanda, yer altındaki değerli madenlerin ve kaynakların yeryüzüne çıkmasına neden oldukları için bize bazı yararlar da sağlarlar. Ayrıca Allah bize onların zararlı sonuçlarından korunmak için akıl ve tecrübe gibi imkânlar da vermiştir. İnsanoğlunun bu tür imkânları kullanarak onların zararlarını en aza indirmesi de mümkündür. Daha önemlisi, insanlar için, söz konusu zararlı sonuçlarla, sadece Allah'ın rızasını gözeterek sabır, tahammül ve tevekkülle mücadele ettikleri takdirde, sonsuz ahiret

²⁵ Kâdî Abdülcebbar, *el-Muhtasar*, 1: 256; a.mlf., *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, 341 vd.

²⁶ Kâdî Abdülcebbar, *el-Muhtasar fî usûli'd-dîn*, 1: 256; a.mlf., *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, 341vd. (çev. 2: 332. Ayrıca bk. Hayyât, *Kitâbü'l-İntisâr*, 65.

²⁷ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, s. 326, 331 (çev. 2: 298); a. mlf., *el-Muğni*, 13: 414-415.

hayatında, hiçbir surette dünya hayatındakilerle kıyaslanamayacak güzellikte olan nimetleri elde etme fırsatı da vardır.²⁸

Diğer taraftan konuyla ilgili olarak; “Eğer bu âlemin hikmet sahibi (hakîm) bir yaratıcısı olsaydı; O’nun kurt, aslan, kaplan gibi acımasız, yırtıcı, zararlı ve kötü hayvanları; yılanlar ve akrepler gibi çirkin, tiksindirici, zararlı varlıkları yaratması doğru ve güzel olmazdı. Bunların âlemde mevcut olduğunu bilmemiz, onların bir yaratıcısı olmadığına bir delildir.” şeklindeki mühlidlerin iddialarına da yer veren Kâdî Abdülcebâr, bu tür iddiaların da tutarsız ve geçersiz olduğunu söyler.²⁹ Çünkü ona göre bir varlığın güzel veya çirkin, faydalı ya da zararlı olması veyahut da o varlıktan hoşlanılması veya hoşlanılmaması o varlığın çirkin ve kötü kabul edilmesi için yeterli değildir. Çünkü birçok şey, esasta çirkinken biz onları güzel görürüz; aynı şekilde birçok şey özünde güzelken, biz onları çirkin görürüz. Kaldı ki Allah’ın yarattığı söz konusu varlıkları bazı insanlar kötü ve zararlı kabul ederken, bazıları onları ibret ve hikmet nazarıyla inceleyerek iyi ve güzel görmektedir. O halde bu varlıklar, akıl ve hikmet açısından özleri itibariyle kötü ve çirkin olsalardı insanlar arasında ihtilaf olmaz, herkes tarafından çirkin kabul edilirdi.³⁰

Dolayısıyla bazı varlıklar zararlı ve çirkin olsalar da, onlarda hem kendi türlerine (diğer hayvanlara) hem de insanlara yönelik birtakım hikmetler, maksatlar ve faydalar olduğu için hasen kabul edilmelidir. Sözgelimi bu canlıların yaratılması hayat verme, muktedir kılma; arzular, arzu edilenler ve onlardan yararlanma gibi bizzat kendilerine yönelik lütuflar içerdiği gibibaşkaları için dinî ve dünyevî bir takım menfaatleri de içermektedir. Zehirlenenleri tedavi etmede kullanılan panzehir mahiyetindeki bütün ilaçların ham ve etkin maddelerinin yılan ve akreplerden elde edilip yapılmasını dünyevî menfaatlere örnek verebiliriz. İşte görünürde çirkin ve zararlı olarak yaratılmış hayvanların her birindeki durum da tıpkı bunun gibidir. Onların her birinde, başka bir canlıda bulunmayan ve bir başkasından elde edilmeyecek pek çok menfaat bulunmaktadır. Dinî menfaatler söz konusu olduğunda ise; insanlar zararlı ve çirkin olan bu tür varlıkları görerek Allah’ın isyankâr kullarına yönelik ve bunlardan daha korkunç olan azabından korunmaya daha fazla özen gösterir hâle gelir. Zira Allah’ın, sadece hak edenlere hazırlanmış olduğu cezaların mahiyeti ancak bu yolla tasavvur edilebilir. Nitekim biz, bunları görüp hissetmedikçe, O’nun kullarına yönelttiği azap ve tehditlerden gereğince korunamayız.³¹ Öte yandan sırf zararlı ve eziyet verici oldukları gerekçesiyle bu tür hayvanların tümüyle zarardan ibaret oldukları, dolayısıyla bu hayvanları Allah’ın yaratmasının kötü ve çirkin olduğu şeklindeki iddialar da tutarsızdır. Çünkü bu hayvanların zararı ile insanların verdiği zararlar mukayese edildiğinde, hayvanların verdiği zararın, insanlarınkinden daha çok olmadığı anlaşılır. Dolayısıyla Allah’ın onları yaratması, sırf bu sebeple kötü olacak olsaydı, O’nun insanların çoğunu yaratmasının da kötü olması gerekirdi.

²⁸ Metin Özdemir, “Din Karşısı Bir Söylem Olarak Kötülük Problemi ve Eleştirisi”, *Din Karşısı Çağdaş Akımlar ve Deizm Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. Vecihi Sönmez v.dğr., (Van: Ensar Neşriyat, 2017), 129.

²⁹ Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, 341. Krş. Abdülkâhîr el-Bağdâdî, *Kitâbu Usûli'd-Dîn* (Beyrut Dârü Sâdır, 1928), 241.

³⁰ Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, 341-342.

³¹ Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, 342.

Buna bir örnek verecek olursa mesela hayvanların verdiği zarar, Haccac ve benzerlerinin zulmü kadar değildir. Ancak buna rağmen hiçbir zaman insanların yaratılmasının kötü olduğuna hükümlenmemiştir. Böylece, bu tür iddiaların batıl olduğu ortaya çıkmış olmaktadır.³² Buna göre Mu'tezile açısından gerek bela ve musibetlerin gerekse görünürde zararlı ve çirkin gibi görünün varlıkların yaratılması mecâzen şer ve kötüdür. Çünkü gerçekte tüm bunlar özleri itibariyle birer hikmet, imtihan ve ders niteliği taşımakta; insanlara yönelik dünyevî ve uhrevî birtakım fayda ve yararlar barındırmaktadır. Dolayısıyla Mu'tezile konuyu açıklarken, elem, acı ve ıstırap vermesi gibi ilahî fiilleri nitelendirirken onların sonuçları itibariyle zulüm ya da saçma olup olmadıklarını göz önünde bulundurmışlardır. Allah'ın hiçbir fiilinin zulüm ve saçma olmadığını, tüm fiillerini bir faydayı temin etmek, bir zararı ortadan kaldırmak ya da hak edilmiş bir ceza için yapacağını, bu yüzden fiillerin kulların maslahatları için iyi ve güzel olana (salah/aslah) yönelik olduğunu, dolayısıyla bütün ilahî fiillerin iyi ve güzel olması gerektiğini savunmuşlardır.³³

Mu'tezile âlimleri, bela ve musibetler neticesinde yaşanan acı, elem ve ıstırapların hangi amaçlarla insana verileceği hususunda ise ihtilaf etmişlerdir. Mu'tezile'nin çoğu elemelerin verilecek bir karşılık (ivaz) ya da ibret (i'tibar) veyahut da zorluklarla deneme (mihne) olması sebebiyle hasen olduğunu kabul etmiştir. Sözelimi Kâdî Abdülcebbar insanların maruz kaldıkları bela ve musibetleri mutlak kötülük değil, muhtemelen insanların yararına olan ve ahirette de telafi edilecek olan Allah tarafından gönderilmiş bir imtihan vesilesi olarak değerlendirmiştir.³⁴ Ona göre bela ve musibetler ve bunlar neticesinde yaşanan acı, elem ve ıstıraplar hem deneme, ibret alma hemde ivaz (karşılık) bakımından hasen olarak kabul edilmelidir. Çünkü Yüce Allah, elem ve hastalıkları, mükelleflerin başlarına deneme, ders ve ibret alma (i'tibar), cehennemden korkarak günahlardan sakınma ve tövbe etme vb. kulların menfaat ve faydalarına yönelik olarak verir. Ayrıca bu elem, acı ve ıstıraplara maruz kalanlar -ister mükellef olsun ister çocuklar gibi mükellef olmasın- bunların karşılığında ahirette büyük menfaatler ve faydalar da alacaklardır. İşte bu anlamda Allah'ın kullarına elem, acı ve hastalık vermesi iyi ve güzel (hasen) olur. Şayet Allah, elem, acı ve hastalık gibi musibetleri bahsedilen ölçülerde vermiş olmasaydı zalim olurdu.³⁵ Öte yandan ona göre Allah'tan gelen hastalık, ölüm, yangın, sel ve yıkım gibi belâ ve musibetler “mihne” (zorluk, bela ve musibetlerle deneme) ve “i'tibar” olarak da değerlendirilmelidir. Nitekim Kur'an'da da “Görmüyorlar mı ki her yıl bir veya iki defa musibetlerle sınıyorlar da yine tövbe etmiyorlar ve ibret almıyorlar.” (Tevbe 9/126) buyurularak bu hususa dikkat çekilmiştir.³⁶

³² Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, 342 (çev. 2: 334)

³³ Bk. Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğni*, 13: 218, 278, 335, 369; Metin Özdemir, “Kötülük Problemine Felsefi ve Kelâmî Açından Mukayeseli Bir Yaklaşım”, *Journal of Islamic Research*, 27/3 (2016), 244-245.

³⁴ Cafer Sadık Yaran, *Kötülük ve Theodise* (İstanbul: Vadi Yay., 1997), 153-154.

³⁵ Kâdî Abdülcebbar, *el-Muhtasar*, 1: 255-256.

³⁶ Kâdî Abdülcebbar, *el-Muhtasar*, 1: 255-256; a.mlf., *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, 337 (çev. 2: 322); Hulusi Arslan, “Doğal Felaket ve İstıraplar Konusunda Kelamcılarının Görüşleri”, *Marife*, 2/2 (2002): 22.

Ebû'l-Kâsım el-Kâ'bî (ö. 319/931) Allah'ın hastalık gibi bela ve musibetler takdir etmesinin ancak karşılığını vermek (ivaz) şartıyla mümkün olacağını söylemiştir.³⁷ EbûAlî el-Cübbâî (ö. 303/916) de el-Kâbî gibi elemün mümkün ve hasen olması için ivazı yeterli görmüş, ivazın kendisiyle bir lütfun (fazlalığın) veya benzerlerini öncelemenin câiz olmadığı bir nitelikte olduğuna savunmuştur. Ebû Hâşim el-Cübbâî (ö. 321/933) ise elemünin şayet mükellef ise bizzat acı çeken kimse ve eğer mükellef değil ise bir başkası için lütfun olmasını zorunlu kabul etmiş, yaşanan elemünleri ibret (i'tibar) ve karşılık alma (ivaz) bakımından hasen kabul etmiştir.³⁸ Abbâd b. Süleymân es-Saymerî (ö. 250/864) de Allah'ın âhirette vereceği bir sevaba karşılık (ivaz) değil de ibret alınması (i'tibar) bakımından kullarına elem ve acı vermesinin hasen olduğunu, savunmuştur.³⁹ Bu yaklaşımlara göre kıtlık, kuraklık, hastalık, sel, deprem vb. belâ ve musibetler ve bunların sebep olduğu zarar, acı ve elemünler şayet kuldun değil de Allah'tan ise deneme, ibret ve ders alma bakımından kulun maslahat ve faydasına yönelik olduğu için Allah'ın yarattığı şeyler olarak değerlendirilmelidir.⁴⁰

Diğer taraftan Mu'tezile'nin çoğu, Allah'ın, hikmet bakımından kulları için onların faydaları ve menfaatlerini için en iyi ve en uygun olanı (salah-aslah) yapmasının vacib olduğunu temel bir ilke olarak kabul etmiştir.⁴¹ Bu ilkeden hareketle Allah'ın insanlara acı verdiği, onları cezalandırdığı, mihnetlerle imtihan ettiği hususlarda, kullarına sevap (karşılık, bedel, ivaz) vermesinin O'na vacib olduğunu iddia etmişlerdir.⁴² Karşılıksız cezanın (bela ve musibetler vermenin) hikmete uygun düşmediğini ve zulüm olduğunu, Allah hakkında ise bunun kabul edilemeyeceğini, buna göre Allah'ın, hiç karşılık (ivaz) vermeden dilediğine elem ve acı çektirmesinin söz konusu olmadığını savunmuştur.⁴³ Onlar bu görüşlerini de şu şekilde temellendirmektedirler: Çünkü Allah kerimdir ve cömerttir. O'nun ikramının ve cömertliğinin sonu yoktur. Kullarına faydalı, yararlı, daha elverişli ve en iyi olanı (salah-aslah) vermezse, bunu onlardan mahrum etmiş olur. Vermemek, mahrum bırakmak cimriliktir. Oysa Allah hakkında cimrilik düşünülmez. Eğer Allah, insanlara karşılık (ivaz) vermeksizin, onları cezalandırır ya da suçları olmaksızın onlara elem verse, bu Allah hakkında zulüm olur. Çünkü onlara, suçsuz ve cezayı hak etmedikleri halde zarar vermektedir. Bu durum akıl sahiplerine göre zulümdür. Kaldı ki sevap için olmayan ve ceza yolu bulunmayan acı çektirmenin (bela ve musibetler vermenin) faydası da yoktur. Faydasız acı çektirme ise ahmaklıktır (sefih), hikmetsiz ve faydasız iştir. Allah ise tüm bunlardan münezzehtir.⁴⁴

³⁷ Mâtürîdî, *Kitabü't-tevhîd*, 394.

³⁸ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, 332 (çev. 2: 312); Fahreddin er-Râzî, *Felsefî Kelâmın Temel Meseleleri*, çev. M. Kılavuz (İstanbul: Litera yay, 2018), 284.

³⁹ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, 330-331 (çev. 2: 306)

⁴⁰ Arslan, "Doğal Felaket ve İstiraplar Konusunda Kelamcıların Görüşleri", 24; Türkman, *Kelamda Günah Musibet İlişkisi*, 33.

⁴¹ Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî*, 13: 20 vd.; Şehristânî, *el-Milel*, 1: 38-39; Kemal Işık, *Mu'tezile'nin Doğuşu ve Kelâmî Görüşleri* (Ankara: A.Ü. Basımevi, 1967), 78.

⁴² Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, s. 180.

⁴³ Ebû Hâmid Muhammed b. Ahmedel-Gazzâlî, *İhyâu 'ulûmi'd-din*, çev. Ahmet Serdaroğlu (İstanbul: Bedir Yay., 2002), 1: 286; Kemâlüddin İbn Hümam es-Sivâsî, *Kitâbü'l-müsâyere*, çev. Harun Işık (Kayseri: Kimlik Yay., 2017), 68-70, 73.

⁴⁴ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, 180.

Dolayısıyla Allah'ın kulları için hayırlı olanı yani kullarına bela ve musibetler neticesinde çektiği elem, acı ve ıstırapların karşılığını (ivaz, sevap, ödül) vermesi ve dünyevi maslahatları (salah-aslah) gözetmesi vaciptir. Bu açıdan bazı Mu'tezile âlimleri, Allah tarafından kulun elem ve acı çekme gibi bir zarara uğratılması gibi bir fiilin hikmete dönüşebilmesi için Allah'ın kulun bu zararını telafi etmesini (ivaz) bir şart olarak kabul etmişlerdir. Tıpkıduyulur âlemde iradi olarak büyük külfetlere katlanmak, acı ilaçları içmek ve yaralara neşter vurmak gibi, bütün bunlara iyi sonuçlar elde etmek için katlanılır. İşte bunun gibi Allah'ın da kimseye karşılıksız zarar vermesi söz konusu değildir.⁴⁵ Nitekim Mu'tezilî âlimi el-Kâ'bî, günahkâr olmayanlara Allah'ın hastalık ve musibetler takdir (kaza) etmesinin ancak karşılığını (ivaz) vermesi suretiyle mümkün olacağını söylemiştir. Buna mukabil Basra ekolü vacip görmemekle birlikte Allah'ın sevap vermesini ve lütufta bulunmasını vacip görmüştür.⁴⁶

Mu'tezile'nin konuyla ilgili tartıştığı bir diğer mesele ise bela ve musibetlerin bu dünyada işlenen günah ve suçlara karşılık ilahî bir ceza ve azap olup olmadığı meselesidir. Mu'tezile için Allah tarafından meydana gelen bela ve musibetler işlenen bir günaha karşılık ilahî bir cezalandırma olarak da yorumlanamaz. Nitekim Kâdî Abdülcebâr, bununla ilgili olarak Seneviyye ve ashâbül'tenâsüh'ün görüşlerine yer vermiş, onların görüşlerini çeşitli açılardan eleştirmiştir.⁴⁷ Bu bağlamda Kâdî Abdülcebâr, onların bazı elem ve hastalık cinsinden verilen bela ve musibetleri işlenen günah ve suçlara karşılık ilahî bir ceza ve azap olarak değerlendirdiklerini söylemiş, bu tür yaklaşımları isabetli bulmamış, çeşitli yönlerden eleştirmiştir. Ona göre bu tür görüşlerin yanlışlığı bazı bela ve musibetlerin bunu hak etmeyen çocuklara isabet etmesidir. Çünkü elem ve acıya maruz kalan çocuklar masum ve günahsızdır. Buna göre onların başına gelen bazı bela ve musibetleri günah ve suç ile açıklanamaz. Kaldı ki çocukların maruz kaldıkları musibetler ceza olarak görülmesi zemmedilme ve laneti gerektirecektir ki onların, çocuk olması hasebiyle zemmedilme ve laneti hak etmediği bilindiği gibi bazı çocukların bunu hakk edip bazılarının hakketmediği de söylenemez.⁴⁸ Ayrıca bu tür iddiaların yanlışlığını gösteren bir diğer durum da şudur: şayet hastalık gibi musibetler ve bunların sonucunda yaşanan elem ve acılar, işlenen günaha karşılık verilmiş bir ceza olsaydı, tövbe eden her bir hastanın iyileşmesi ve bu cezadan kurtulması gerekirdi. Çünkü tövbe cezayı giderir ve onu düşürür. Halbuki vakıa bunun aksidir. Öte yandan yaşanan elem ve acılar, hak edilmiş (istihkak) olmanın bir karşılığı olsaydı, hastalık, sakatlık ve benzeri musibetlere maruz kalan bir kimsenin lanetlenmesi, yerilmesi, ondan uzak durulması ve onun kötülenmesi doğru ve hasen olması gerekirdi, halbuki işlediği günahtan dolayı tövbe eden birinin lanetlenmesi, yerilmesi ve kınanması da iyi görülmez.⁴⁹ Ayrıca maruz kalınan elem ve musibetlerin ceza olduğuna delalet eden bir delil bulunmadığı için bunun ceza olduğu

⁴⁵ Mâtürîdî, *Kitabü't-tevhîd*, 276.

⁴⁶ Mâtürîdî, *Kitabü't-tevhîd*, 394.

⁴⁷ Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, 325 (çev. 2: 294); a. mlf. *el-Muğni*, 13: 405 vd.

⁴⁸ Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, 325, 328 (çev. 2: 294, 302). Ayrıca bk. a. mlf., *el-Muğni*, 13: 405-406, 409-410.

⁴⁹ Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, 325, 328 (çev. 2: 300); a.mlf., *el-Muğni*, 13: 409.

bilinmemektedir. Dolayısıyla yaşananların ceza olmadığına hükmet daha isabetli görünmektedir. Çünkü akıl sahibi birine neden verildiğine dair herhangi bir bilgilendirme yapmadan veya delalette bulunmadan elemin verilmesi çirkin ve kötüdür. Allah ise bu tür fiilleri yapmaktan münezzehtir. Bu nedenle Allah mükellef olan kişinin maruz kaldığı elemelerin bir yarar üzerine verdiğine sabır, tevekkül ve benzeri şeyleri tavsiye etmekle delalette bulunurken elemelerin ceza üzerine geldiğine dair benzer bir delalette bulunmuştur. Bununla birlikte elemelerin iki vecihten birine yani fayda veya ceza olarak verildiğine dair herhangi bir delalette bulunulmamışsa bu durumda yukarıda da ifade edildiği üzere elemin kulun faydasına yönelik olduğuna hükmedilmelidir.⁵⁰

Diğer taraftan hak ettikleri için insanların hastalık ve belâlara maruz kaldığını söylemek, peygamberlerin ve sâlih kimselerin de bu cezalandırmayı hak etmiş olduklarının da söylenmesini gerektirirdi. Çünkü onlardan bazılarının da hak etmedikleri halde elemelere, hastalıklara, sıkıntılara vb. bela ve musibetlere mâruz kaldıkları herkesçe bilinmektedir. Halbuki peygamberler ceza değil mükafat ehlinde olan kişilerdir, hiçbir zaman cezayı hak edecek bir şey yapmazlar, risalet öncesinde de sonrasında da büyük-küçük bütün günahlardan masumdurlar. Böyle olmasaydı peygamberlikleri düşer, onlara itaatin bir değer olmazdı. Ayrıca onların cezayı hak ettikleri kabul edilirse onları zemmetme, aşağılama ve lanetlemenin iyi olması gerekirdi, oysa onlara saygı duymak ve onları tazim edip övmek vacip ve güzeldir, onları zemmetmek ve aşağılamak ise çirkin ve kötüdür. Hz. Âdem'in cennetten çıkarılması (Bakara 2/36-39), Hz. Yûnus'un balığın karnında hapsedilmesi (Sâffât 37/139-148) ve bunun gibi diğer peygamberlerin başlarına gelenler de Allah'ın, peygamberlerini cezalandırması değil, kişiyi hastalığa maruz bırakması gibi imtihan babından olan şeylerdir. Bundan dolayıdır ki tövbe etmelerinden sonra peygamberleri bu tür şeylere maruz bırakmıştır. Bu da işlediği günaha tövbe eden kişiye uygulanan had gibidir ve hastalıklar gibi bir imtihandır. İşte bu hususlar bize peygamberlerin maruz kaldıkları hastalık, elem ve acı cinsinden olan musibetlerin ceza değil imtihan (mihne) olduğunu göstermektedir. Bu tür musibetler onlar için nasıl imtihan ise diğer insanlar için de imtihandır.⁵¹

Bu bakımdan Mu'tezile'ye göre elem, acı, hastalık vb. bela ve musibetler bir imtihan (mihne) olarak görülmelidir. Ayrıca bunlar, kulun hak etmediği şeyler olduğu için bunların karşılıklarının (ivaz) Allah tarafından verilmesini gerektirmektedir. Çünkü babası veya çocuğu ölen veyahut da telef olma, sel, yangın, boğulma ve yıkım gibi afetler yüzünden canı, malı, mülkü zarar gören bir kişi, bunlardan dolayı üzüntü duyar ve bu üzüntüsünün de kimseye bir yararı olmaz. O halde bütün bunlar da hastalık gibi imtihan olarak değerlendirmek ve karşılıklarının (ivaz) Allah tarafından verileceğini kabul etmek gerekir.⁵² Dolayısıyla bu tür bela ve musibetler, daha önce işlenen kötülüklerin cezası değildir. Çünkü bunlar, suçsuz ve masum insanlara hak edilmeden verildikleri için Allah'ın, bu acıların karşılığını ve sevabını onlara vermesi gerekir. Buna göre Allah'tan gelen bela ve musibetleri

⁵⁰ Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğni*, 13: 416.

⁵¹ Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğni*, 13: 407-408; a.mlf., *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, 328 (çev. 2: 300).

⁵² Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğni*, 13: 437.

hem ibret ve imtihan gibi iyi bir amaca hizmet etmeleri ve hem de Allah'ın bunların karşılığını ahirette verecek olması nedeniyle kötülük değil iyi ve güzel (hasen) olarak kabul etmek gerekir.⁵³ Bu açıdan bakıldığında mükellef olan kişi körlüğe veya sakatlığa maruz kalması, yakınına veya sevdiği birisini kaybetmesi vb. çeşitli musibetlere maruz kaldığı durumlarda bunlara sabretmeli ve rıza göstermeli, korkmamalı ve endişeye kapılmamalıdır. Zira sabır ve teslimiyetle rıza gösterilmesi gereken musibetler büyük faydalar sağlamak için vardır. Bu da elemelerin ceza değil bir imtihan olduğunu göstermektedir.⁵⁴

2. BEŞERÎ KAYNAKLI BELA VE MUSİBETLER

Mu'tezile'ye göre insanların maruz kaldıkları bela ve musibetlerin bir kısmının Allah'tan, bir kısmının ise insanların kendi yapıp etmelerinden kaynaklandığını ifade etmiştik. Onlara göre beşerî kaynaklı bela ve musibetler (ahlakî kötülükler) insan iradesinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle insanların acı, elem ve ıstırap çekmelerine neden olan kötülüklerin büyük çoğunluğu, kendi sorumlulukları altındadır.⁵⁵ Dolayısıyla beşerî kaynaklı bela ve musibetlerden ötürü yaşanan elem, acı ve ölümlere insanların kendileri sebep oldukları için Allah'ın bir karşılık, mükâfat veya ödül (ivaz) vermesi söz konusu değildir. Mesela bir kişinin işlediği bir fiil, Allah'ın yeryüzüne koyduğu yasalar gereğince acı, elem veya ölüme neden olursa, bunlardan o kişinin kendisi sorumludur.⁵⁶ Sözelimi bir baba çocuğunu soğukta bıraksa ve çocuk da bu soğuktan dolayı acı ve elem çekerek ölse bunun bedelini baba ödemek zorundadır. Zira çocuğun öldüren şey, soğuklar olsa da onu ölüme terk eden ya da acı ve elem çekmesine sebep olan baba olduğu için sonuçlardan da o sorumludur. Çünkü her ne kadar çocuğun soğukta elem çekerek ölmesi Allah'ın yeryüzüne koyduğu yasalar gereğince olsa da baba bu yasalar üzerinden çocuğun soğukta bırakılmasının ölümle sonuçlanacağını bilmesine rağmen bu fiili işlemiştir. Allah'ın koyduğu bu yasalar -peygamberler döneminde gösterilen mucizeler hariç- değişmez yasalardır. Bu yasalar soğukta bırakılan bir çocuğun ölmesini gerektirmektedir. Çocuğu bu yasanın genel geçer hükmüne soktuğu için de ölümünün ivazı (bedeli) Allah'a değil kula aittir.⁵⁷ Yine bir kimsenin kendisinin veya başkasının canına kastetmesi, bedenine zarar vermesi, başkasının malını gasp etmesi neticesinde yaşanan elemelerden de yine kulun kendisi sorumludur.⁵⁸ Dolayısıyla Mu'tezile açısından insanların kendi yapıp etmelerinin bir sonucu olarak başlarına gelen musibetler ve bunlar neticesinde yaşanan acı, elem ve ıstıraplar, Allah'ın cezalandırması değil, kendi eylemlerinin bir sonucu ve hak edilmiş ceza olarak değerlendirmek gerekir.

⁵³ Kâdî Abdulcebbar, *el-Muğni*, 13: 437 vd. Ayrıca bk. Arslan, "Doğal Felaket ve İstıraplar Konusunda Kelamcıların Görüşleri", 24.

⁵⁴ Kâdî Abdulcebbar, *el-Muğni*, 13: 413-414.

⁵⁵ W. Montgomery Whatt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. E. Ruhi Fırlı (İstanbul: Birleşik Yay., 1998), 295; Yaran, *Kötülük ve Theodise*, 153-154.

⁵⁶ Kâdî Abdulcebbar, *el-Muğni*, 13: 450.

⁵⁷ Kâdî Abdulcebbar, *el-Muğni*, 13: 438, 450.

⁵⁸ Kâdî Abdulcebbar, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, 338 (çev. 2: 326).

Mu'tezile'nin konuyla ilgili tartıştığı bir diğer husus ise Allah'ın bu dünyada dinî sorumluluk çağına girmeyen çocuklara elem, acı ve ıstırap verip vermeyeceği meselesidir. Mu'tezile âlimleri, bu konuda farklı görüşler benimsemişlerdir.

Bunlardan birincisi, Allah'ın, illetsiz (nedensiz) olarak ve ahirette de herhangi bir bedel (ivaz, sevap, karşılık) vermeksizin çocuklara elem verebileceği görüşüdür. İkincisi Allah'ın, çocuklara bedel (karşılık-sevap) vermek için elem verebileceği, bununla birlikte bu bedeli onlara elemsiz vermesinin daha iyi olacağı, fakat daha iyi olanı yapmanın (aslah) Allah için gerekli olmadığıdır.⁵⁹ Mu'tezile'nin çoğu tarafından kabul edilen üçüncü görüşe göre Allah, bu dünyada çocuklara, yetişkinlerin (annesine, babasına vs.) ibret alması veya imtihan edilmesi için onların ellerini ve ayaklarını kesen cüzzam ve benzeri hastalık türünden bela ve musibetlerle eziyet, elem ve acı verebilir. Ayrıca bunlar karşılığında onlardan daha büyük zararları giderecek, ahirette o çocuklara bedelini (karşılık-sevap) fazlasıyla verecektir. Çünkü Allah, eğer onlara bedel vermeyecek olursa, zulmetmiş olur ki O, bundan münezzehtir.⁶⁰ Bu son görüşe göre elem ve acı çekmek, nihayetinde bir menfaat sağlayacağı için hikmete uygun olmaktadır. Dolayısıyla çocukların dünyadayken çektikleri elem, acı ve ıstırapların karşılığını (ivaz, bedel) ahirette alacak olmaları onlar için en uygun (aslah) olandır ve hikmete uygundur. Çünkü Allah, onlara bu dünyada çektiklerine karşılık sürekli bir sevap verecektir. Tıpkı müşfik bir babanın çocuğuna sağlığı için hacamat yaptırması, acı ilaçlar içirmesi gibidir. Çünkü çocuk geçici olarak çektiği acılar karşılığında sağlığına kavuşması gibi bir menfaat elde etmektedir.⁶¹ Mu'tezile, Allah'ın çocuklara ister müminlerin ister müşriklerin çocukları olsun ahirette elem vermeyeceği ve onlara azap etmeyeceği konusunda ise fikir birliği etmiştir.⁶² Çünkü çocuklar mükellef değildirler ve günahsızdırlar. Buna göre Allah'ın, günahları olmadığı halde onlara azap etmekten ve acı çektirmekten münezzehtir.⁶³

TARTIŞMA VE SONUÇ

Mu'tezilî kelâmcıları musibetleri ve bunlar yüzünden çekilen doğal acı, elem ve ıstırapları bir realite olarak kabul etmekte; ilim, irade ve kudret sıfatlarıyla doğrudan ilgili olduğu için Allah'ın fiilleri kapsamına değerlendirmişlerdir. Bu bağlamda belâ ve musibetlerin kaynağını, sebeplerini ve hikmetlerini eserlerinde konu edinip mükellef olan varlıklar ve mükellef olmayan varlıklar bağlamında tartışmışlardır. Genel anlamda ilahî fiillerde asla şer ve kötülük olamayacağı, aksine iyilik, adalet ve hikmet bulunduğu prensibinden hareketle bela ve musibetler şer ve kötülük değil hayır ve iyi olarak kabul etmişlerdir. Bu konuda adaleti esas alarak Allah'ı mutlak iyilikle özdeşleştirmiş ve O'nu ahlak ile tenzih etmeye çalışmışlardır. Bunu yaparken, hem hukukullahı yani Allah'ın bizim üzerimizdeki haklarını hem de insanın haklarını korumayı amaçlamış, böylece adalet ilkesini hem ilâhî fiillere hem de beşerî fiillere

⁵⁹ Eş'arî, *Makâlât*, 150-151.

⁶⁰ Eş'arî, *Makâlât*, 151; Krş. Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, 327 (çev. 2: 298); Ebü'l-Muîn en-Nesefî, *Tabsiratü'l-edille*, 2: 351; Cüveynî, *Kitâbu'l-irşad*, 114.

⁶¹ Ebü'l-Muîn en-Nesefî, *Tabsiratü'l-edille*, 2: 351.

⁶² Eş'arî, *Makâlât*, s. 151; Fahreddin er-Râzî, *Felsefi Kelâmın Temel Meseleleri*, 280.

⁶³ Kâdî Abdülcebbar, *el-Muhtasar*, 1: 251.

uygulamışlardır. Kötülük problemi) açısından ise Allah'ın adalet ve hikmetle mevsuf olduğuna dikkat çekerek, iyimser nitelikli teolojik çözümlerin ön plana çıktığı bir yaklaşım sergilemişlerdir. Bu iyimserlik de ilahî adalet ve hikmete bir eksiklik getirmemeye çalışan Mu'tezile'de bela ve musibetlerin ve bunlardan kaynaklanan doğal acı, elemelerin insanların ibret alması, imtihan edilmesi, günahlarına kefaret olması, ahirette karşılığını alması, nefislerini tezkiye etmesi vb. maslahata yönelik olması sebebiyle kötülük değil iyilik şeklinde tezahür etmektedir.

Mu'tezilî âlimler, bela ve musibetleri ve bunlar neticesinde yaşanan acı, elem ve ıstırapları kaynağı bakımından biri ilahî kaynaklı diğeri de insanoğlunun kendi yapıp etmelerinin bir sonucu olarak meydana gelen beşerî kaynaklı musibetler olmak üzere iki kısımda değerlendirmişlerdir. İlahî kaynaklı musibetlerin kötü ve çirkin değil, ilahî hikmet gereği iyi ve güzel olarak yorumlanması gerektiğini; bu çerçevede bunlardan bir kısmının ibret ve ders almaya, bir kısmının günahlarının affedilmesine (kefarete), bir kısmının imtihana diğeri bir kısmının da nefislerin tezkiye edilmesine ve manevî derecelerinin yükseltilmesine yönelik olması gibi pek çok hikmetinin bulunduğunu savunmuşlardır. Beşerî kaynaklı bela ve musibetlerden ise insanların kendileri sorumlu olduklarını, bunlarla kendi özgür iradeleri ve bilinçli seçimiyle yapıp etmelerinin bir sonucu ve cezası olarak karşılaştıklarını, bu yüzden çekilen acı, elem ve ıstıraplara karşılık Allah tarafından bir mükâfatın (bedel, ivaz) verilmesinin söz konusu olmadığını söylemişlerdir.

KAYNAKLAR

Arslan, Hulusi. “Doğal Felaket ve İstıraplar Konusunda Kelamcıların Görüşleri”, Marife, 2/2 (2002): 19-34

Bağdâdî, Abdülkâhir. Kitâbu Usûli'd-Dîn. Beyrut: Dâru Sâdır, 1928.

Cüveynî, İmamü'l-Haremeyn. Kitâbu'l-irşad. Nşr. Zekeriyâ Umeyrât, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995.

Eş'arî, Ebu'l-Hasan. Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilafu'l-Musallîn. Beyrut: Dâru Sâdır, 2006.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Ahmed. İhyâu 'ulûmi'd-din. Çev. Ahmet Serdaroğlu. İstanbul: Bedir Yay., 2002.

Güler, İlhami. Allah'ın Ahlâkîliği Sorunu. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1998.

Hayyât, Ebü'l-Hüseyn el-, Kitâbü'l-İntisâr ve'r-Red alâlbni'r-Ravendî el-Mulhid. Thk. H. Samuel Nyberg, Beyrut: Dâru'l-Arabiyye, 1993.

Hökelekli, Hayati. Din Psikolojisi. Ankara: TDV Yay., 1998.

Hüseyin Peker, Din Psikolojisi. İstanbul: Çamlıca Yay., 2018.

Işık, Kemal. Mu'tezile'nin Doğuşu ve Kelâmî Görüşleri. Ankara: A.Ü. Basımevi, 1967.

İbn Hümam, Kemâlüddîn es-Sivâsî. Kitâbü'l-müsâyere. Çev. Harun Işık. Kayseri: Kimlik Yay., 2017.

Kâdî Abdülcebâr, Ahmed b. Halil el-Hamedânî. el-Muhtasar fî usûli'd-dîn (Resâilü'l-Adl ve't-Tevhid içinde). Thk. Muhammed Ammâra. Kahire: Dârü's-Şürûk, 1988.

Kâdî Abdülcebâr, Ahmed b. Halil el-Hamedânî. Şerhu'l-usûli'l-hamse. Nşr. Hüseyin b. Ebû Haşim. Beyrut: Daru İhyait-Türasil-Arabiyye, 2001.

Kâdî Abdülcebâr, Ahmed b. Halil el-Hamedânî. Şerhu'l-usûli'l-hamse: Mu'tezile'nin Beş İlkesi. Çev. İlyas Çelebi. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013.

Kâdî Abdülcebâr. Ahmed b. Halil el-Hamedânî. el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-'adl. Thk. Tâhâ Hüseyin v.dğr. Kahire: Dârü'l-kütübi'l-Mısriyye, 1962.

Kazanç, Fethi Kerim. “Kelâmî Düşüncede Kötülük Sorununa Kısa Bir Bakış”, Kalam Araştırmaları, 6/1 (2008): 77-106.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr, Kitâbü't-tevhîd Tercümesi. Çev. Bekir Topaloğlu. Ankara: İSAM Yay., 2002.

Nesefî, Ebü'l-Muîn, Tabsıratü'l-edille. Nşr. Hüseyin Atay & Şaban Ali Düzgün. Ankara: DİB Yay., 2003.

Özdemir, Metin, “Din Karşıtı Bir Söylem Olarak Kötülük Problemi ve Eleştirisi”, Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm Sempozyumu Bildiriler Kitabı, ed. Vecihi Sönmez v.dğr. Van: Ensar Neşriyat, 2017, ss. 125-134.

Özdemir, Metin, İlâhi Adalet ve Rahmet Penceresinden Kötülük ve Musibetler. Ankara: DİB Yay., 2015.

Özdemir, Metin. “Kötülük Problemine Felsefi ve Kelâmî Açından Mukayeseli Bir Yaklaşım”, Journal of Islamic Research, 27/3 (2016): 235-250.

Pazarlı, Osman. Din Psikolojisi. İstanbul: Remzi Kitapevi, 1982.

Pezdevî, Ebü'l-Yüsr Muhammed, Ehl-i Sünnet Akaidi. Çev. Şerafeddin Gölcük. İstanbul: Kayıhan Yay., 1994.

Râzî, Fahreddin. Felsefi Kelâmın Temel Meseleleri. Çev. M. Kılavuz. İstanbul: Litera yay, 2018.

Şehristânî, Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed. el-Milel ve'n-Nihal. Nşr. Muhammed Fehmi Muhammed. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

Türkman, Ebru. Kelamda Günah Musibet İlişkisi, basılmamış Yüksek Lisans Tezi (Elazığ: Fırat Üniversitesi SBE, 2006), 33.

Whatt, W. Montgomery. İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri. Çev. E. Ruhi Fığlalı. İstanbul: Birleşik Yay., 1998.

Yaran, Cafer Sadık. Kötülük ve Theodise. İstanbul: Vadi Yay., 1997.